

MARKAZIY BANKNING SAMARALI MILLIY TO'LOV TIZIMINI RIVOJLANTIRISH SOHASIDAGI FAOLIYATINI TAHLILI

Inomiddinov Ulug'bek To'xtasin o'g'li

Bank-Moliya akademiyasi magistranti (Tinglovchisi)

Annotatsiya: *Ushbu maqoladamizda O'zbekistonda mobil to'lovlarning rivojlanishi va uning bosqichlari, hozirda yurtimizda mavjud mobil to'lovlar haqida fikrlar keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *mobil to'lov, viza click, elektron, axborot, xalqaro, bank, Humo.*

Jahon hamjamiyatining ko'zlangan rivojlanish va farovonlikka erishish uchun, axborot texnologiyalariga (AT) bo'lgan ehtiyoji katta sur'atlar bilan oshib borayapti. Iqtisodiy o'sishning faollashuvi, dunyo aholisi yashash darajasining yaxshilanishi axborot texnologiyalarining kundalik hayotimizga singib ketgani natijasidir. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki erkin axborot oqimining ta'minlanishi bozor iqtisodiyotiga o'tishni tezlashtiradi va sotsial farovonlikni oshiradi.

O'zbekiston iqtisodiyotining ham bosqichma-bosqich rivojlanishi oqibatida biznes faoliyatini yuritishning yangi prinsiplari, ayniqsa elektron tijoratning ahamiyati juda oshdi. Bugungi kunga kelib, har bir internet foydalanuvchisi elektron tijorat so'zining ma'nosini tushunishga harakat qilib ko'rgan. Hali o'zining uzoq tarixini qurishga ham ulgurmagan bunday faoliyat bilan bog'liq AQSh bozorlarida yiliga o'rtacha 1,5-2 trln. AQSh dollari miqdorida mablag'lar aylanadi.

Axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi iqtisodda ham o'z aksini topmasdan qolmaydi. Hozirgi kunda iqtisodda, ayniqsa tadbirkorlik sohasida erishilayotganyutuqlar negizida aynan axborot texnologiyalari turli segmentlarining yuqori darajada rivojlanganligi va samarali qo'llanishi yotadi. O'zbekiston iqtisodiyoti ham bundan mustasno emas albatta. Yaqqol misol sifatida axborot texnologiyalarining bir qator segmentlari masalan, ma'lumotlar yetkazish tarmoqlari, axborot internet-resurslari va ular orasidagi elektron hujjat almashuv, biznes va tijoratning barqaror rivojlanayotganini keltirish mumkin. O'zbekiston uchun axborot texnologiyalarini rivojlantirish yangi iqtisodiy aloqalarni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin bu jarayon, axborot

texnologiyalari sohasida ta'lim standartlarining oshishi, milliy telekommunikatsiya tarmoqlarining modernizatsiyalashuvi, huquqiy bazaning shakllanishi oqibatida vujudga keladigan jamiyatning ma'lum darajadagi informatsion tayorligi mavjud bo'lgan holatdagina sodir bo'ladi.

O'zbekistonda to'lov tizimining rivojlanishi to'rt bosqichga bo'linadi:

1-bosqich.1991 yil viloyatlar ichida hisob-kitoblar pochta va tashuvchilar orqali yagona hisoblash markazida amalga oshiriladi. Bu jarayon bir haftani tashkil etar edi. Viloyatlararo hisob-kitoblar ham pochta orqali avizo hujjatlari asosida amalga

oshirilgan. Bunda mablag'lar bir mijozning hisobvarag'idan ikkinchi mijozning hisobvarag'iga bir oydan ikki oygacha bo'lgan muddat mobaynida kelib tushar edi.

2-bosqich.1995- yil aprel oyida Markaziy bank Jahon banki mablag'lari hisobidan O'zbekiston Respublikasi banklararo to'lov tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan xalqaro tanlov tender e'lon qildi. Markaziy bankda tashkil etilgan elektron to'lov tizimini yaratish ishchi guruhi o'tgan yillardan olingan tajribalar va xulosalar, shuningdek jahonning ilg'or davlatlari yutuqlarini o'rganish va tahlil qilish asosida elektron to'lov tizimi texnologiyasini yaratdilar. Eski tizim 19 avgustdan boshlab yangi texnologiya bilan almashtirila boshlandi. Bu paytga kelib Markaziy bank tizimida hisob-kitob markazlari tashkil etildi va tijorat banklariga elektron to'lov bo'yicha xizmat ko'rsatila boshlandi. Yangi texnologiyaga o'tila borishi sababli yilning oxirigacha respublikada 2 tizim: elektron pochta va elektron to'lov tizimlari ishlab turdi. Yil oxiriga kelib esa barcha tijorat banklari Markaziy bankning hisob-kitob markazlari, kliring markazlari elektron to'lov tizimiga qo'shildi.

3-bosqich.1998 -yil Markaziy bank bilan Jahon banki o'rtasida 1998 yil dekabr oyida "Respublika moliya sohasini rivojlantirish" uchun zayom ajratish to'g'risida shartnoma imzolandi. Bu loyiha besh komponentga bo'linib, shulardan to'rtinchi komponent o'z ichiga quyidagi masalalarni oladi:

- to'lov tizimini takomillashtirish;
- boshqarish uchun axborot tizimini yaratish;
- bank telekommunikatsiya tizimini rivojlantirish; -axborot tizimi muhofazasini yaratish.

Yuqorida keltirilgan masalalar bo'yicha tadbirlarni nihoyasiga etkazish 2003 yilning ikkinchi yarmiga mo'ljallangan bo'lib, har bir masala bo'yicha rivojlanish yo'llari tijorat banklari bilan birgalikda aniqlandi va chet el ekspertlarining xulosalari olindi.

4-bosqich.2002 yil to'lovlarni real vaqtda o'tishini ta'minlash va tijorat banklariga yagona vakillik hisobvarag'i orqali xizmat ko'rsatish bo'yicha texnologiya tanlanib, ushbu bo'yicha texnik topshiriq, ishlab chiqildi va banklararo to'lovlarni yagona vakillik hisobvarag'i orqali o'tkazish hamda banklarda axborotlashtirilgan axborot tizimini tashkil etish bo'yicha dastur yaratildi. Plastik kartochkalar bilan hisob-kitoblarni yo'lga qo'yish maqsadida to'lovlarni amalga oshiradigan milliy tizim yaratish konsepsiyasi tavsiyanomalar va sxemalar ishlab chiqildi. Respublikamizda mavjud yirik banklar, xususan TIF Milliy bank, Asaka bank, Sanoatqurilish banki, Xalq banki va Paxta banklarida plastik kartochkalar orqali to'lovlarni tashkil qilish yo'lga qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 24 sentabrda qabul qilingan "Plastik kartochkalar asosida hisob-kitob qilish tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 445-sonli Qarori bilan ushbu tizimni kengaytirish borasidagi ilk reja ko'rsatkichlari, shuningdek to'lovlarni plastik kartochkalar orqali qabul qilish terminallari bilan jihozlanadigan ob'ektlar ro'yxati tasdiqlandi. 2006-

2012- yillar barcha tijorat banklarida (DT Xalq bankidan tashqari) yagona balans tizimini joriy etildi. Davlat tijorat Xalq bankida yagona balans texnologiyasiga asoslangan tizimni joriy etish ishlari bosqichma-bosqich olib borilib, 2008 yil 24 noyabrda to'liq ishga tushirildi.

2015-2019 yillar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentabrdagi "Milliy to'lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3945-sonli qaroriga asosan Milliy banklararo protsessing markazi 2018 yilning IV-choragida tashkil etildi va "Humo" to'lov tizimi 2019 yilning I-choragidan boshlab ishga tushirildi.

Mazkur chakana to'lov tizimining ishga tushirilishi bank kartalariga asoslangan chakana to'lov xizmatlarini ko'rsatish sohasida raqobat muhitining shakllanishiga, iqtisodiyotda naqd pulsiz hisob-kitoblar ko'lamining sezilarli darajada oshishiga hamda bank kartalariga asoslangan chakana to'lov tizimlari faoliyati bilan bog'liq xatarlarning kamayishiga xizmat qiladi. 2019 yil davomida xo'jalik sub'yektlarining to'lovlarini tunu kun (24/7) rejimida o'tkazilishiga shart-sharoit yaratish maqsadida 2019 yil davomida Markaziy bank huzurida xalqaro talablarga mos keladigan Ma'lumotlarni qayta ishlash markazini yaratish bo'yicha keng qamrovli tayyorgarlik ishlari olib borildi. To'lovlarning 24/7 rejimida o'tkazilishini ta'minlovchi yangi Tezkor to'lovlar tizimini joriy qilish yuzasidan pilot loyihasini amalga oshirish ishlari boshlandi. Mazkur Tezkor to'lovlar tizimi 2020 yilning I-choragida ishga tushirilgan bo'lib, unga barcha tijorat banklarining ulanishi ta'minlandi. Buning natijasida masofadan xizmat ko'rsatish tizimlaridan foydalanuvchi korxonalar va tashkilotlar ham xuddi aholi kabi o'z to'lovlarini tunu kun real vaqt rejimida, ya'ni tijorat banklari filial va shaxobchalari ish vaqtidan tashqari va dam olish kunlari ham amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Xalqaro to'lov tizimlari barcha mamlakatlardagi moliyaviy aylanmalarga kirishni ta'minlaydi, bu sizga hududlar va hududlarni hisobga olmagan holda xaridlar va xizmatlar uchun haq to'lashga imkon beradi. Bu to'lov tizimining eng xavfsiz turi. Mamlakatimizda eng mashhurlari Visa yoki MasterCard. Asosiy global tizimlar, shuningdek, American Express, Diners Club va JCB.

Viza to'lov tizimi .Amerikada o'tgan asrning 60-yillarida paydo bo'lgan. Shu sababli, Visa to'lov tizimining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, u dollar valyutasidagi operatsiyalarga yo'naltirilgan. To'rt turdagi kartalar mavjud - debet kartalari, kredit kartalari, to'lov kartalari va oldindan to'langan kartalar, ular birbiridan zaryadlashda farq qiladi. Bu dunyodagi eng mashhur plastik kartalar turlaridan biri. Maxsus kod - egasining shaxsini tasdiqlovchi pin kod yordamida xaridlarni amalga oshirish, pulni olish va hisobni to'ldirish mumkin. Shuningdek, kartalar shaxsiylashtirilishi va Internetda xavfsiz xarid qilish uchun maxsus raqamli kodlarga ega bo'lishi mumkin.

MasterCard tizimi ham Amerika kompaniyasidir, ammo uning yordami bilan operatsiyalar evrodagi asosiy valyuta ishtirokida amalga oshiriladi. Oddiy xaridor uchun bu unchalik katta farq qilmaydi, lekin agar siz kartani chet elda xarid qilishda foydalansangiz, to'lov tizimi barcha summalarni avval asosiy valyutaga, so'ngra sotib olish valyutasiga qayta hisoblab chiqishini unutmashingiz kerak, bu esa komissiya miqdoriga ta'sir qilishi mumkin. . Ma'lum bir cheklovgacha bo'lgan MasterCard-ni sotib olish pin kodini ishlatmasdan amalga oshiriladi. Bu uni firibgar firibgarlarga nisbatan ko'proq zaiflashtiradi. MasterCard kartalari ro'yxatdan o'tgan va anonim, qabartmali va silliq bo'lishi mumkin. To'lov tizimlari "To'lov markazi" va "Corn" kartasi kabi yirik bank gigantlari bilan ham, nobank kredit tashkilotlari bilan ham hamkorlik qiladi.

Elektron to'lovlarning unevirsal tizimi hisoblanadigan U-PAY – elektron tijoratni rivojlantirish maqsadidagi O'zbekiston Respublikasining “Elektron to'lovlar to'g'risidagi” Qonunining ijrosi asosida tashkil etilgan. U-PAY tizimining ustun tomoni shundaki, unda naqd pulsiz hisob kitoblarni istalgan mobil aloqa yoki Internet orqali, shuningdek, SMS-xabar orqali ham amalga oshirsa bo'ladi. U-PAY elektron to'lov xizmati plastik kartochkangizdagi pul mablag'laridan foydalanishda maksimal qulaylik yaratadi. Biz mobil telefonimizni o'zimizning moliyaviy yordamchimiz sifatida emas, balki aloqa vositasi, fotokamera, MP3-pleyer sifatida ko'rishga o'rganib qolganmiz. Endilikda ushbu mobil dasturi yoki SMS-xabar yordamida qisqa muddatda to'lovlarni amalga oshirish imkoni paydo bo'ldi.

CLICK" – bu mobil internet-banking tizimi hisoblanib, u orqali mobil aloqa xizmatlari, internet-provayderlar, kommunal xizmatlar uchun to'lovlarni, shuningdek internet-do'konlaridan xaridlarni bevosita shaxsiy bank hisobidan yoki plastik kartochkasidan ustama haqisiz amalga oshirish imkonini beradi. Agar sizda O'zbekiston Respublikasidagi istalgan bankning UZCARD-Online plastik kartochkasi bo'lsa, unda “CLICK” interfeysi orqali bevosita plastik kartochkangizdan to'lovni amalga oshirishingiz uchun infokioskga (bankomat) yoki bankka borib mobil telefoningizga “SMS-xabardor qilish” xizmatini yoqtirishingiz va plastik kartochkangizni UZCARD-CLICK tizimiga ulashingiz kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, mobil texnologiyalar va to'lov tizimlari odamlarni qog'oz ishidan ozod qiladi va moliyaviy resurslarning aylanishi va hisobini osonlashtiradi. Plastik karta zamonaviy hayotning ajralmas qismiga aylandi va qog'oz pullardan foydalanish tobora ommalashib bormoqda. To'lov tizimini tanlash foydalanuvchining ehtiyojlariga asoslanishi kerak, aks holda siz ko'proq komissiyalarga pul sarflaysiz va mahsulotning barcha funktsiyalaridan foydalana olmaysiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.«Экономическое обозрение», 14 ноябрь 2009. «Новая вершина узбекского Интернета», 18-Б.

Отчет об анализе выполнения решений всемирной встречи на высшем уровне по вопросам информационного общества, 2008. Подготовлено совместно Узбекским Агентством связи и информатизации (УзАСИ) и Проектом ПРООН «Политика ИКТ» (ICTP), 8-В.

Блокчейн технологиясига асосланган "смарт-шартномалар": ишончлилиги ва амалиётда кулланилиши А. Ортиқбоев («UNICON.UZ» ДУК).

Akramov, A., Mirzaraimov, B., Akhtamova, Y., & Turdaliyev, M. A. (2020). Prospects For The Development Of Trust Management In Uzbekistan. *Psychology and Education Journal*, 57(8), 530-535.

5.Ахмедов, Б. А., Якубов, М. С., & Карпова, О. В. (2020). Геймификация образовательного процесса кластерный подход. *Interconf*, 2(38), 371-378.

Yusupov, M., Akhmedov, B. A., & Karpova, O. V. (2020). Numerical Simulation of Nonlinear Vibrations of Discrete Mass with Harmonic Force Perturbation. *Acta*